

שלוש נשים משמשות במוך עיון ב"עזרת כהן"

מבוא

בשש תשובות אשר בשו"ת "עזרת כהן" (ל"ב-ל"ז) דן מרן הראי"ה קוק זצ"ל בגדרי איסור השחתת זרע. בתשובות אלו מלבן הרב זצ"ל את סוגית "שלוש נשים משמשות במוך" (יבמות י"ב) על פי דברי הראשונים, חוקר ומברר את דברי הפוסקים שנזקקו לשאלה זו, ומכריע הלכה למעשה כיצד לנהוג. מתוך עיון בתשובות הנ"ל, ומתוך השוואתן לתשובות פוסקים אחרים, ניתן לעמוד על דרך לימודו של הרב ועל כח החידוש ההלכתי שלו בהדרכה למעשה. במאמר זה ננסה (בס"ד) לעמוד על הסבריו המקוריים בסוגיה, הסברים אשר לא מצאנו כמותם בדברי רבותינו האחרונים. נשתדל ליישב את הקשיים המתעוררים בדברי הרב, ומאידך נעלה את הקשיים שהעלו הפוסקים השונים שהרב לא חש להם. כמו כן נעקוב אחר מבנה התשובות עצמן, תוך השוואתן זו לזו, עד כמה שידינו תשיג. [אמנם על הלומד לעיין תחילה בתשובות אבל עכ"פ נציגן בקצרה בתחילת דברינו.]

- תשובה ל"ב: האם מותר לבצע בדיקת זרע בגבר שלא זכה להבנות מאשתו.
- תשובה ל"ג: האם מותר לשמש עם אשה שניטל ה"אם" שלה.
- תשובה ל"ד: הרב דן בביאור הגמרא ובשיטות הראשונים בסוגית "שלש נשים משמשות במוך".
- תשובות ל"ה, ל"ו: המותר לאשה שעברה נתוח ומסתכנת בעיבורה להשתמש בשפופרת המונעת עיבור.
- תשובה ל"ז: באיזה אופן מותר לעכב עיבור כשזה מביא לידי סכנה.

פתיחה

שנינו ביבמות י"ב ע"ב: "חני רב יוסף קמיה דרב נחמן שלש נשים משמשות במוך: קטנה, מעוברת ומניקה. קטנה שמא תתעבר ושמא תמות, מעוברת שמא תעשה עוברה סנדל, מניקה שמא תגמול בנה וימות. ואיזו היא קטנה, מבת י"א שנה ויום אחד עד י"ב שנה ויום אחד, פחות מכאן ויתר על כן משמשת כדרכה והולכת - דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים אחת זו ואחת זו משמשת כדרכה והולכת ומן השמים ירחמו שנאמר "שומר פתאים ה'".

הראשונים נחלקו בביאור הגמרא כדלהלן:

- רש"י: "מותרות לתת מוך במקום תשמיש כשהן משמשות שלא יתעברו".
- ר"ת: "דלפני תשמיש ודאי אסור ליתן שם מוך (גם לפי ר"מ) דאין דרך תשמיש בכך והרי הוא כמטיל זרע על העצים ועל האבנים כשמטיל על המוך, אבל אם נותנת מוך לאחר תשמיש אין נראה לאסור דהאי גברא כי אורחיה משמש מידי דהוה אקטנה ואילונית דלא אתסרו כתשמיש משום דלאו בנות כנים נינהו והאשה שנותנת אח"כ מוך לא

הוזהרה אהשחתת זרע כיוון דלא מפקדה אפריה ורביה. ומשמשות
במוך דקתני הכא היינו צריכות לשמש במוך".
ר"י: במסכת כתובות ל"ט - סוכר כרש"י, אבל מוסיף דלשאר נשים אסור
אף לאחר תשמיש דמוזהרות על השחתת זרע.

א. באור שיטות הראשונים

הרב מניח כדבר פשוט שסוגית "שלש נשים" אינה עוסקת במקרים של ספק
או ודאי פיקוח נפש, כי אז כו"ע מודים שמתרת לשמש במוך, ולא אמרינן "מן
השמים ירחמו". הדיון הוא במצבים שהם כדרך הטבע, שנוהגים לשאת קטנות
ולשמש עם מעוברת לקיום מצות עונה, ולא כשנשתנה גופה ע"י חולי או ניתוח
שאז לכו"ע מותר לעשות כל שכיכלתה ע"מ לא להכנס לסכנה. לדעתו מחלוקת
ר"מ ורבנן היא: אלו פעולות מותר לעשות בשביל להרחיק את העיבור, דאם היה
המוך מונע עיבור ודאי היה כזה משום השחתת זרע והיה אסור אף לדעת ר"מ.
לפיכך פוסק הרב שאף לדעה המחמירה של ר"ת מותר לאשה שהעיבור מסוכן
לה לשמש במוך גם לפני תשמיש, דבסכנה ודאית לא אמרינן "מן השמים ירחמו".
לא כך הבין הגר"מ פינשטיין זצ"ל באגרות משה (אבהע"ז ח' ס"ו), אמנם
למעשה פוסק גם הוא להתיר לשמש במוך למי שהעיבור מסוכן לה, אבל את זה
הוא כותב רק מכח השענות על רוב הפוסקים, להוציא את ר"ת, וז"ל: "ונשאר רק
דעת ר"ת ביבמות שאוסר שבעת תשמיש אף במקום סכנה... ולכן יש לסמוך על
רובא דרובא מהפוסקים נגד דעת ר"ת".

בהגדרת המושג "לבטלה" קובע הרב שזה אינו אמור כאשר יש צורך כלשהו,
כמו חיוב עונה שהוא מצוה, בהצלה מסכנה או אף ספק סכנה בעיבור, והתשמיש
כדרכה. ולכן באשה שמסוכן לה להתעבר מותר לשמש במוך. הרב מביא הוכחה

"מקוריית" מסוגית ברכה לבטלה שבמקום מצוה אין אומרים שיש איסור הוצאת זרע לבטלה. בברכות (יב.) למדנו שיש בעיה לגבי מי שהחזיק כוס יין והתחיל לברך על הגפן וסיים בשהכל - ונשאר הגמרא בתיקו ללא הכרעה. ולענין פסק הלכה כותב הר"י בתוספות שיברך בורא פרי הגפן וטעמו מוסבר בגליון הש"ס מדוע לא שייך בזה הכלל "ספק ברכות להקל" כי כאשר יש צד מצוה בשתיית היין לא חיישינן לברכה לבטלה. כך גם בנידון דידן היות ויש צד מצות עונה בתשמיש, אין אומרים שנחשב למוציא זרע לבטלה, אפילו כששמה מוך. הרב מאריך על סמך הוכחה זו לבסס את העיקרון שבמקום מצוה אין המעשה נחשב "לבטלה" ומראה שאין מדובר בסוגיה בברכות רק בהיתר מקומי בסוגיה שם אלא שזה דבר יסודי בכל הש"ס ששייך גם כאן, דכל החשש מצד הוצאת זרע לבטלה אינו שייך במקום מצוה והאיסור מותר מעיקרו לכולי עלמא.

על פי יסוד זה מסביר הרב את מה שכותב החלקת מחוקק כאבן העזר סי' כג, א וז"ל: "מי שחושש להכשל באשת איש או באיסור נידה טוב לו להוציא זרע לבטלה ויתענה" - ותמה עליו הבית שמואל (סי' קא) שהרי דבריו הם נגד השו"ע, עפ"י הזוהר, שעוון זה חמור מכל העבירות שבתורה. ברם לפי הדברים הנ"ל ניתן ליישב שאם יש תועלת להינצל מאיסור חמור אז אין זה נחשב להוצאת זרע לבטלה גרידא ונקלש איסוריה.

באוצר הפוסקים מובאות דעות בהסבר מחלוקת ר"מ וחכמים לפיהן הם נחלקו בשאלה אם חיישינן לסכנה או לא, ותלו מחלוקת זו במחלוקת ר' אלעזר וחכמים ביבמות (לד:), דר"א סבר כל עשרים וארבע חודש של מינקת דש מבפנים וזורה מבחוץ וחכמים אומרים אין זה אלא כמעשה ער ואונן, דר"מ סובר כר"א ודברי חכמים זהים בשתי הסוגיות.

כמו כן כתבו מקצת מן האחרונים שמחלוקת רש"י-ר"ת היא בגדרי אסור השחתת זרע, האם האיסור חל רק על האיש או גם על האשה. לפי רש"י האיסור הוא רק על האיש, ולדעת ר"ת האיסור גם על האשה.

בכל תשובותיו אין הרב נזקק להסברים אלו במחלוקת התנאים ובמחלוקת הראשונים, וזאת משום שלפי הסברו בסוגית שלש נשים משמשות במוך הדיון הוא על דרך תשמיש וגילה שגוף נהנה מגוף, והמחלוקת היא רק כיצד להרחיק העיבור בצורה שלא יהיה אסור ולא למנעו לגמרי, והרי זה אינו דומה למי שדש מבפנים וזורה מבחוץ שאין זה דרך תשמיש ומונע העיבור לגמרי. לכן אין לדעתו מקום לתלות את סוגייתנו במחלוקת ר"א וחכמים, ולכן לא הסביר שרש"י ור"ת נחלקו בשאלה על מי מוטל האסור שכן הדיון בשלש נשים הוא על ההיתר לשמש במוך ולא על האסור של השחתת זרע.

ב. דיון בדברי רבי עקיבא איגר

בתשובות רע"א ע"א-ע"ב נשאל רע"א בדבר אשה המסתכנת בלידתה בכל פעם בקושי עצום, האם מותר לה לשמש במוך, ופסק לאסור שלא לשים מוך אף לאחר תשמיש. על תשובות אלו מסתמכים הפוסקים האוסרים לשמש במוך אף בשעת סכנה, כמו המהר"ם שיק ופרי השדה שכתבו "דלא מלאן ליבן להתיר נגד החת"ס ורע"א". אך הרב מסביר את דברי רע"א שהחמיר רק לגבי יולדת שילדה כדרך הטבע וילדה כבר כמה פעמים, אלא שהיתה בסכנה בשעת הלידה, על כגון זה אמרינן "מן השמים ירחמו". אבל כשהסכנה נגרמת מטיפול רפואי כמו ניתוח שנעשה לאשה ושינה את גופה, בכגון זה גם רע"א מודה שמותר לשמש במוך.

ה"פתחי תשובה" בסימן כ"ג כותב: "עיין בתשובות רע"א שמחמיר ממש בזה ודעתו דאין להתיר אף לאחר תשמיש אך בסימן ע"ב חזר בו והסכים לדעת השואל להתיר לעשות במוך לאחר תשמיש כדרך בדיקותיה".

הרב לא מתייחס כלל להערת הפתחי תשובה, ודבריו באמת צ"ע, דכסוף התשובה כתב הרע"א: "...אך לפמ"ש איני יודע תועלת לה בזה דממה שנפלט

בבית החיצון בודאי לא תתעבר והשאר אין נפלט בכך וע"י בדיקת מוך הרבה י"ל
 דבאמת אסור". לדעת הרב ודאי אין לומר שרע"א חזר בו דבכמה מקומות
 בתשובות אלו מתייחס לרע"א כמחמיר בנידון.

רע"א מביא ראייה לאסור מוך אחר תשמיש ממסכת נידה דף מ"ב שם העמיד
 רבא את הפסוק "ורחצו במים" כאשה שאינה מתהפכת אחר תשמיש להפליט הזרע
 ולא העמיד את הפסוק בכגון ששמה מוך אחר תשמיש, ומשמע שאסור לעשות כן.
 אולם כותב הרב שע"פ שיטתו יש הבדל בין סוגי הסכנות: בין סכנה העלולה
 לבוא כדרך הטבע לבין סכנה העלולה לבוא כתוצאה ממחלה או ניתוח, ממילא אף
 ראייה זו אינה שייכת לסכנה מהסוג השני, "וזה ודאי דחוק להעמיד קרא דוקא
 במקום סכנה".

עפ"י אותה הנחה שהניח הרב שאנו מבחינים בין סכנה רגילה כדרך הטבע
 לבין סכנה העלולה לבוא כתוצאה ממחלה כותב הרב שבכגון זה מותר כמובן
 לאשה לשים מוך אחר תשמיש אע"פ שגם היא מצווה על איסור השחתת זרע.
 אבל איסור זה שייך רק במצב הרגיל אבל כאשר היא מסתכנת בעיבורה, כשם
 שמותר לה לחתוך העובר שבמעיה הרודף להרגה כך מותר לה לשים מוך להרחיק
 עיבורה.

ג. הערות בדברי הרב

(1) בענין אשה שניטל הרחם שלה כותב הרב בתשובה ל"ג לדעת כל הפוסקים,
 שאין לאסרה על בעלה, דאין כאן משהו מחוץ לגופה (כגון מוך) והוי כמו
 המשמש עם אילונית וזקנה. את עיקר ראייתו מביא הרב ממה שמצינו אצל
 אברהם אבינו ושרה אמנו, שלדברי הגמ' ביבמות ס"ד היו טומטומין, דהיינו
 בלי כלי הולדה כלל, והיות ולא כתבה התורה שפרשו זה מזה גם כשהיו

בארץ ישראל במקום שקיימו את כל התורה כולה משמע שאין איסור בזה, ובודאי לא היה הקב"ה מזמין תקלה לידם בדבר שעתיד להיות אסור לבניהם. לכאורה יש לדחות את ראייתו של הרב ע"פ דברי החיד"א בספרו "מראית עין", בשם הרקנאטי, שאברהם אבינו לא בא על שרה רק כשנתבשר שיהיה לו זרע אבל נראה לומר שלא חש הרב לדברים אלו שהרי הביא את מה שמוכח במדרש רבה על הפסוק "ואדוני זקן": ר' יהודה אומר טוחן ואינו פולט, משמע שלא נמנע מתשמיש גם לפני בשורת הזרע.

בענין זה יש להעיר בנקודה נוספת. מצד אחד פשוט לרב שאין לאסרה על בעלה, ומאידך למעשה הוא כותב שאם לא קיים מצות פרו ורבו אסור לו לשבת עם אשה זו ורק שיגרשנה וישא אשה בת בנים. בעוד שגם המחמירים שלא לישא לכתחילה קטנה, עקרה או זקנה, מודים שאם עבר ונשא אין איסור תשמיש כמו שמבואר באבהע"ז כ"ג, בט"ז סק"א ובכ"ש סק"ב; [עיין גם באגרות משה כשנשאל שאלה זו והתירה לבעלה, הביא את הנימוק שיש לו כבר בנים ממנה רק בתור תוספת ולא לצורך עיקר ההיתר!]. נראה על כן לבאר שמה שכותב הרב שצריך להוציאה, אין זה מצד איסור השחתת זרע אלא מצד הדין בזוג שלא זכה לילדים במשך עשר שנים שמצווים להפרד כדי לזכות להיבנות בבנים ובנות ואין לזה קשר לאיסור הוצאת זרע לבטלה. כשאנו מעיינים בתשובה זו ומשווים אותה לתשובותיהם של אחרונים שדנו בה, מתעוררת השאלה הפשוטה מדוע הרב אינו מציע כפתרון הלכתי שהאשה תשתה כוס של עקרין על מנת למנוע עיבור, בדומה לזקנה ואילונית, באופן שאין בזה שום חשש להוצאת זרע לבטלה?

ונראה לומר שהרב כלל היתר זה בתשובה ל"ז העוסקת גם בסכנת עיבור, וז"ל: "כל הדברים המבטלים את הסילוק של העיבור במקום סכנה מותרים הם גם כשצריכים לעשותם קודם תשמיש", ואולי גם פתרון של כוס עקרין כלול בו.

אמנם בתשובה ל"ה כותב הרב שלמעשה צריך לנהוג לפי הכלל "הקל
 הקל תחילה" ולחקור אצל הרופאים איזו דרך יותר קלה ובטוחה.
 על-פי זה תוכן התייחסותו ההלכתית של הרב לחוות דעתם של הרופאים,
 מחד אין הוא מקבל את קביעותיהם ביחס להגדרת הסכנה וסיכויי הריפוי
 כדבר מוחלט, ובודאי לא במקרים שחז"ל נקטו עמדה, ומאידך לגבי דרך
 הטיפול מקבל הוא את עצותיהם המקצועיות שיש לנהוג על פיהם.

(2) הוצאת זרע מהבעל לצורך בדיקה

בתשובה ל"ב דן הרב בענין בדיקת זרע הבעל כדי לבדוק דרך רפואתו,
 ופוסק שאסור לבצע בדיקה זו. עיקר ראייתו מבוססת על ההנחה שהצורך
 בבדיקה ותוצאותיה הן רק בגדר ספק, ככל קביעות הרופאים, שהספק ישאר
 גם לאחר הבדיקה, וניתן לטפל בבעל גם ללא הבדיקה ומשום כך אין לבטל
 בשביל זה את האיסור החמור של הוצאת זרע לבטלה.
 בדברי הרב יש לברר כמה נקודות:

- א. אם הנחת היסוד של הרב היא שדברי הרופאים הם בגדר ספק ולכן
 אין דוחים בשבילם עוון חמור של הוצאת זרע לבטלה, א"כ מדוע
 מאריך הוא כל כך בדיון אם יש להתיר זאת בצורה של גרמא, ומהיכי
 תיתי להתיר זאת בגרמא כאשר כל הצורך בבדיקה הוא רק מכת הספק?
- ב. בתשובה ל"ה האריך הרב להוכיח שהאיסור של הוצאת זרע לבטלה נהג
 רק כאשר אין תועלת בדבר כלל, לא מצות עונה, ולא הצלה מסכנה
 ואם כן מדוע אין לכלול בהגדרה זו גם את הצורך בבדיקה כזו שיש
 בה כדי להתיר אשה לבעלה שלא יצטרכו ח"ו להתגרש, וכי יש צורך
 גדול מזה. כמו כן מדוע לא התיר להוציא זרע בדרכים שהרבה מן

הפוסקים התירו, כגון הלכשת כיס על אבר הבעל (אחיעזר חלק ג סי' כד) דש מבפנים וזורה לתוך כלי (חזון איש, הלכות אישות סי' לו, ומנחת יצחק, חלק א, סי' קא).

ג. מדוע הרב לא מתייחס לנימוק לאסור אשה זו על בעלה מטעם שיכול לקיים מצות פרו ורבו באשה אחרת - כפי שמוכא ברשב"א ביבמות (יב, א) ובמהר"ש אנגל (חלק ז סי' פו)?

על מנת להבין את סברת הרב יש לציין שהפוסקים המתירים הוצאת זרע לצורך בדיקה מסתמכים על הגמרא ביבמות ע"ו הדנה באדם שניקב ונסתם הגיד שלו ולא ידוע אם נחשב לכרות שפכה והתירו רבא ואביי לעשות בדיקה ע"י גרמא להוצאת הזרע. אכן הרב כותב שיש שני חילוקים עקרוניים בין האמור שם לבין מה שנידון בתשובה.

(1) בתשובה הנ"ל מדובר בכגון שהבעל בחזקת מוליד, דרובא ראויים להולדה, וחל עליו איסור הוצאת זרע. משא"כ ביבמות. שם מדובר על איש שניקב ונסתם הגיד שלו ואין לו חזקת מוליד ולכן אין עליו את האיסור של השחתת זרע כי אינו מצווה בפו"ר.

(2) מטרת הבדיקה ביבמות היא לראות האם האיש מסוגל להוציא זרע או לא, לענין פצוע דכה. ואין כוונה לבדוק את איכות הזרע, ולעומת זאת הנדון בתשובה דידן מדובר על כך שגם לאחר שיוציא הבעל זרע עדיין צריך לבדוק מהי סיבת העכוב שלא מוליד ואיך לרפאותו, והרי אפשר לתת לו תרופות גם בלי הבדיקה. (יש לציין שכאנציקלופדיה תלמודית, בערך השחתת זרע, הביאו בפשטות שמותר להוציא זרע לצורך בדיקת הרופאים, ולא הזכירו, ולו ברמז, שהרב אוסר זאת).

במהלך התשובה הנ"ל דן הרב בהרחבה בגדר גרמא, תוך איזכור כמה סוגיות בש"ס, ובכל זאת אוסר את ההוצאה אף בגרמא מפני שהצורך בבדיקה מסופק. אמנם בתשובה ל"ז דן הרב כהיתר השמוש באבקה הסוגרת את פי הרחם, היות ולא גרע מהמשמש עם אילונית וקטנה, ומוסיף סיבה להיתר מכת זה שמצאנו בכל הש"ס חילוק בין מעשה לגרמא, בקדשים, כגויקין, בשבת, דהגרמא קלה יותר ולצורך גדול הוא מתיר. זו דרכו של רבינו לבסס את דינו על "יסוד" עקרוני בש"ס. ההכדל בין תשובה ל"ב לתשובה ל"ז הוא שכתשובה ל"ב דן הרב להיתר את הוצאת הזרע מכת גרמא דזה חמור יותר, ואלו כתשובה ל"ז הוא דן כתשמיש כדרכה ורק אחריו מתיר את השחתת הזרע ע"י גרמא (האבקה). במקרה זה מצא הרב היתר נוסף - להעדפה מכת גרמא.

לסיום, ראוי להזכיר הוכחה מעניינת של הרב מדברי אגדה לדברי הלכה, ויש בה כדי להראות את דרך חשיבתו של רבינו היונקת מכל חלקי התורה בבחינת "ומקבלין דין מן דין". הרב אומר שאם יש סכנה ודאית לא אומרים "מן השמים ירחמו", והראיה לכך מהשיחה שבין ר' יוסי בן קיסמא לר' חנינא בן תרדיון (ע"ז מ,א), דחזינן שדברי רבי יוסי: "אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומר לי מן השמים ירחמו" נתקיימו, מכלל שהדין עימו, אע"פ שרבי חנינא בן תרדיון קידש שם שמים ואין קץ לקדושתו הנוראה, אבל למעשה למדנו שבזמן שיש סכנה מבוררת אין אומרים "מן השמים ירחמו".

דרך ההוראה של הרב מתגלית בצורה מיוחדת בסוף התשובה בציינו שהוא רגיל לומר לשואל שהענין נתון במחלוקת הפוסקים, יש מחמירים ויש מקילים, ואפשר לסמוך בשעת הצורך על המקילים. כך שלמרות שמכריע כמקילים, הסוגיה עדיין נתונה במחלוקת הפוסקים.

אנו תפילה שהקב"ה ישלח אורו ממרום להאיר עינינו באור תורתנו הקדושה - אמן.